

sok is hangzottak el. Legboldogítozabb az volt, hogy az érdeklődök kérdéseire maguk a tagok, különösen a beszédesebb asszonyok szolgáltak szakszerű felvilágosításokkal.

(Folytatása következik)

Szabó Miklós

ÁRKOSI GELEI BENEDEK, AVAGY ÁRKOSI TEGZŐ BENEDEK?

A 17. század második harmadában Erdélyben három Árkosi Benedek nevűt tartottak számon a külszországokban tanult akadémiták soraiban. A sors sajátos, de közel sem elszigetelt jelensége ez. Hasonló esetek elég gyakorinak bizonyultak egy olyan korban, amikor a társadalmi mobilitást és a demográfiai mozgásokat felgyorsító tényezők inkább lazították mint stabilizálták a családnevek alakulásában hagyományossá idegződő szokásokat, szabályokat. Így magyarázható, hogy csupán a közismertebb akadémiták között ugyanazon időben két Kolozsvári Ferencet, három Gyulay Pált, három Laskói Jánost, három Tordai Jánost, két Csanádi Pált, két Kilyéni Györgyöt stb. ismerünk¹.

Az Árkosi Benedekék közül Árkosi Gelei Benedek és Árkosi Tegző Benedek, azaz a két unitárius akadémita értelmiségi életpályája, mindegyik előtt munkáik szerzőségének kérdése készített arra, hogy tollat fogjunk.

Jóllehet mintegy harmadfél század telt el bizonyított vagy feltételezett elhalálozási évük óta, úgy találjuk, a történészeknek — Zoványi Jenő és Herepei János vonatkozó eredményei² ellenére — mindmáig csak részben sikerült életadataikban megnyugtatóan rendet teremteni. Annyi bizonyos, mind Árkosi Gelei Benedek, mind Árkosi Tegző Benedek a neves kolozsvári unitárius főiskola neveltje volt. Előző azonban 1636. október 28-tól Páduában, majd Louvain egyetemén tanult, míg utóbbi 1651. szeptember 19-től látogatta Oderafrankfurt, majd Leiden akadémiáját. Gelei 1645-től működött Kolozsváron gyakorló orvosként és főiskolai professzorként; Tegző ellenben 1654/55-től tanított lektorként ugyanabban az iskolában³. Mindkettő az erdélyi akadémita értelmiség, a külföldön tanult értelmiségi elit jeles tagjának bizonyult.

Alakjuk és életpályájuk a tollforgatók munkáiban összefonódtak, mondhatni összekuszálódtak érezhetőbben mint a neves Szamos-parti

város unitárius főiskolája diákjainak hagyományosan öröklődött tudatában. Bod Péterrel *Árkosi Benedek* (Sic!) a háromszéki Árkoson született. Tanult Hídvégen, Kolozsváron, majd Itáliában Páduában, ahol az orvosi tudományok, illetve a teológia dicséretéről értekezett. Hazatérve Erdélybe Kolozsváron lett lektor az unitáriusoknál. Szellemi munkásságáról beszélve leszögezi: „(1) Írt egy Könyvet azokról a Sz. Írásbeli helyekről, amelyek a Sz. Háromságot vallók és tagadók között kérdésben forganak. (2) Egy Imádságos Könyvet a’ mellyben a Hétnek minden napjaira alkalmaztatott könyörgések vagynak az embereknek sokféle szükségek szerint. Írt egyebeket is, a’ mellyek kéz írásban maradtanak⁴⁴.”

Szó szerint idéztük Bod Péter sorait, mert úgy véljük, az említett akadémista műveit nyomtatásban megjelenteknek tekinti. Az is kiderül a fentiekből, hogy a *Magyar Athenas* szerzőjének tudatában csak egy Árkosi Benedek nevű akadémista létezett, mégpedig az, aki Páduában tanult és értekezett az orvostudományról, illetve a teológiáról.

Weszprémi István, aki ugyancsak a 18. században élt és alkotott, közismert munkájában⁵ lépett egyet (!?) az Árkosiak életpályájának felderítésében. Önála is egy unitárius Árkosi jelenik meg, de ez „Árkosi Tegző Benedek“ (Sic!), aki hasonlóan Árkoson született, a hídvégi és kolozsvári iskolában, majd külföldön Páduában tanult orvostudományt, de a „katedrán öregedett meg“, és 1660-ban halt meg. Tegző műveiként említi az alábbiakat:

1) *Oratio pageyrica de laudabus Philosophiae et Medicinae*, Pádua, 1639;

2) *Oratio altera in laudes Theologiae*;

3) *A hétbeli minden napokra íratott és sokféle szükségekre alkalmaztatott Imádságos Könyv, Mellyben az Imádságoknak előtte vagynak a Szent Írás szerint való igaz Vallásról a Keresztényi Hitnek tzikkellyeiről, és a Szent életről való idvességés elmélkedések⁶.*

Ez utóbbi munkáról Weszprémi úgy tudja „Ez egy és ugyanaz a könyv, mint amelyről tisztelendő Bod Péter a *Magyar Athenas* 15. lapján helytelenül írta, hogy két különböző címmel, úgymint részint *A szentírásból vett idézetek magyarázata*, részint *Imádságos könyvecske* címmel volt ellátva⁴⁷.”

Weszprémi István kivonatossan és szószerint közölt soraiból azt következtethetnők ki, hogy Árkosi Tegző Benedek az, aki Páduában tanult orvostudományokat, és értekezett latinul az orvostudományokról és a teológiáról, és aki megírta az *Imádságos Könyv*-et is. Sőt, szerinte „az 1660-ban elhalt Árkosi Tegző Benedek“ Franekerben is tanult „orvosi tudományt⁴⁸”. Nos, ezzel lépett egyet előre (!) Weszprémi, hiszen ezzel nemcsak *Gelei* és *Tegző*, hanem a református vallású *Árkosi Benedek* életadatait is sikerült összehordania. A református Árkosiról úgy tudjuk, hogy 1642. május 8-án Leidenben, 1642. november 21-én Franekerben. 1643. október 18-án pedig Groningenben írták be, majd 1647-től Gyula-

fehérváron volt a reformátusok iskolájában rektor⁹, és Herepei szerint *Árkosi Mihály Benedek* néven ismert presbiterianusként tartják számon a református akadémiták soraiban¹⁰.

Kétségtelen, elvileg nincs kizárva annak lehetősége sem, hogy Árkosi Gelei Benedek ne tanulhatott volna Franekerben is, csakhogy ő Páduából közismerten 1643. június 14. után távozott a bölcsészet és orvostudományok magistereként¹¹. Árkosi Tegző Benedek, akiről Weszprémi azt állítja, hogy Franekerben tanult, 1642-ben talán kolozsvári diák, és 1651. július 18-ig volt az unitárius főiskola diákfőnöke, tehát kizárt dolog, hogy az említett akadémián tanuljon a jelzett évben¹².

Horányi 1775-től megjelent *Memoria Hungarorum*-ja is csak egy Árkosi-ról beszél, Árkosi Tegző Benedek-ről, és önéki tulajdonítja Gelei munkáit is¹³.

Aranyosrákosi Székely Sándornál¹⁴ jelenik meg először mindkét unitárius Árkosi. Uzonító inspirálodva megírt munkájában a kolozsvári unitárius főiskola XXVI-ik „köztanítója“-ként ismertetett „Gelei (Árkosi) Benedek“-ről elmondja, hogy Páduában tanult, és 1639-ben értekezett a filozófiáról és orvostudományokról, 1640-ben a teológiáról, majd miután Bécsben és Linzben fogságot szenvedett, a „... nagy tudományáért csudának tartatott ...“ akadémia Kolozsváron tanított, illetve írt kéziratban maradt könyörgéseket és egyéb hittudományi munkákat; 1661-ben halt meg pestisben¹⁵. Miután Geleiről elmondott Székely Sándor minden dicséretet, amit az Árkosiakról elmondhatott, XXXI-ik „köztanítóként fel- említi „Tegző (Árkosi) Benedek“ nevét is, anélkül, hogy valami érdemlegest írt volna munkásságáról¹⁶.

A 19. század utolsó éveiben, amikor már valamivel többet tudtak a történészek a külországi egyetemjárásról, az ott megfordult akadémitákról, felette zavaros képet kapunk az Árkosiakról a Hellebránt Árpád és Szabó Károly szerkesztette RMK-ban. Szerintük Árkosi Tegző Benedek a szerzője a Páduában 1639-ben kiadott, a fentiekben már többször említett és a Páduában, nyilvánvalóan, Árkosi Gelei Benedek írta értekezésnek¹⁷. Annál meglepőbb ez, mivel az általuk idézett címből — *Philosophiae et medicinae Elogium, Pro auspiciis studiorum Athenaei Patavini primordiis, publice in ecclesia cathedrali frequenti lectissimorum nominum consensu dictum, ex Almae Universitatis D. D. Theologorum, Philosophorum et Medicorum a Benedicto Arkosio Transylvano, Die 2 Novembri a MDCXXXIX. Patavii*¹⁸ — ezt kikövetkeztetni egyszerűen túlzás.

Mindezek ismeretében — számunkra érthetetlenül — Kanyaró Ferenc arra a következtetésre jutott, hogy az *Imádságos Könyv* minden kétséget kizáróan az Árkosi Gelei Benedek munkája. Ezzel kapcsolatban a szóban forgó mű egyik, egykor Jakab Elek thékáját ékesítő, 1896-ban még Kolozsváron, később Székelykeresztúron, ma pedig a Marosvásárhelyi Teleki—Bolyai könyvtárban található példányába bejegyezte: „Ár-

kosi Gelei Benedek kolozsvári professzor, ki 9 évig tanult Páduában s más külföldi akadémián, sok szép munkát írt. Meghalt 1661-ben. Híres «elmékedéseit» etc. — értsd: *Imádságos Könyvét* — SzM — nem lehetett kinyomtatni, de minden pap és mester tartozott leírni vagy megszerezni másolatát, annyira becsülték felvilágosult szelleméért. Kvt 1896. Kanyaró Ferenc¹⁹. Következtetésének megfelelően 1905-ben *Árkosi Benedek korfestő elmékedései és hazafias imái 1660-ban*²⁰ címmel terjedelmes és alapos tanulmányban mutatta be, és értékelte az *Imádságos Könyv*-et.

Gál Kelemen monumentális iskolatörténeti munkájában²¹ külön, de végeredményben Székely Sándor felfogásában foglalkozott a két Árkosival. Ennek megfelelően elmondja, hogy Árkosi Gelei Benedek családja a magyarországi Borsod megyei Gelej helységről származott a székelyföldi Árkosra. Omega Kolozsváron tanult, ahol 1633. május 21-én vették be a tógátus diákok közé, majd Páduában folytatta tanulmányait. Tudni véli azt is, hogy 1642-ben a leideni egyetemre is beiratkozott. 1643. január 3. és 1643. június 14. között a páduai artisták megbízásából — 1641-ben az „artisták procuratora“ tisztjévé választották — szorgoskodik Velencében. Ezt követően európai körútra indult, de Bécsben és Linzben fogságot szenvedett. 1645 tavaszán ért haza Kolozsvárra, ahol május 13-án egykori iskolájában tanárrá választották. *Somnium, seu phantasma de artium variarum magistris* címmel tartott székfoglaló beszédet. „A filozófia és orvostudomány magisterének írja magát. 1647. febr. 5-én Bethlen Istvánhoz utazott Husztra (Fasc. I, 270), ápr. 14-én beszédet mondott Hoffman Timotheus felett (Fasc. I, 272). 1661-ben pestisben halt meg²².

A Páduában írtakon kívül Gál Kelemen az ő művének tekinti az *Annotationes ad ideam philosophiae naturalis a Burgersdicio exhibitum*, 1655-ből kéziratban maradt munkát, továbbá a Bod Péter által magyar címmel jelzett *Locorum sacrae scripturae inter trinitarios et unitarios controversum brevis explicatio*-t, és nyilván, az *Imádságos Könyv*-et²³.

Ámbár indokolatlannak látszik, hogy az artisták „procuratora“ tisztségét viselő és az akadémia ügyeiben Velencében is intézkedő Gelei félbészakítsa orvostudományi tanulmányait azért, hogy Leidenben teológiát tanuljon, ezen az akadémián 1642. május 8-án beiratkozó „Benedictus Arcosius Hungarus“ 28 éves ifjú lehetett a pádovás Árkosi is²⁴. Zoványi azonban úgy tudja — és mi is ezt a véleményt valljuk —, hogy Leidenben, Franekerben és Groningenben a református *Árkosi Mihály Benedek* tanult²⁵. Lett légyen Árkosi Gelei Benedek a leideni akademizáns, halálának idejét, sőt, tevékenységét illetően Gál Kelemen olyan ellentmondásokba keveredett, ami egészen új utakat nyit a vitatott munkák szerzőségének megállapításában.

Említett iskolatörténeti munkájának idézett részében azt állítja Gál, hogy Árkosi Gelei Benedek „1661-ben pestisben halt meg²⁶. Ugyanazon

iskolatörténet I. kötetének 492-ik lapján Kolozsvár városi számadáskönyveinek iskolatörténeti adatairól írva elmondja, hogy 1647 december 3-án bejegyezték a város számadáskönyvébe: „halt meg Árkosi Benedek úr, Kolozsvárnak dícséretes scholai professzora és doktora, adtunk 5 versen haragozásért a szolgálknak dr 75». Temetési költsége összesen 50 frt 15 dr volt²⁷.

Az ellentmondás nemcsak a két adat eltérésében van, hanem főleg abban, hogy Gelei, aki már diákkorában oly híres szónoknak bizonyult, hogy „Ez években mágnást nála nélkül alig temettek²⁸, 1647 után egyetlen hasonló vagy más esemény kapcsán sem került be a *Fasciculus Rerum Scholasticarum*-ba²⁹. 1647—1661 között Árkosi Gelei Benedek — ha élt volna még — semmi említésre méltót nem cselekedett? Aligha hihető.

Gál Kelemen összehasonlíthatatlanul kevesebbet írt Árkosi Tegző Benedekről, bár a *Fasciculus Rerum Scholasticarum*-ban beszélnek róla is a diákfőnökök tógás diákká avatása, külföldre való távozása, hazatérte és lektorra választása alkalmából. Gál is elismeri azonban, hogy 1654. augusztus 29-én „papok, tanárok, szenátorok és nagyszámú polgárság a kollégiumba kísérik és lektornak beiktatják³⁰. *De Scylla et Charybdi* címen tartotta székfoglalóját. Érdekességként mondja el, hogy Uzoni szerint „bűvész-mutatványairól csodás dolgot beszéltek korában³¹. Szellemi tevékenységéről, tanári pályájáról nem esik szó. Haláláról azt jegyezte meg Gál: „Benczédi szerint 1661-ben pestisben halt meg. Uzoni szerint nem ő, hanem Árkosi Gelei Benedek halt meg ekkor. Így olvassuk Székely Sándornál is (id. m. 157). A Fasc.-ban ... Tegző nevét nem találtam³².

Nos, így alakult ki fokozatosan Árkosi Gelei Benedek, a „nagy Árkosi“ képe, aki „csudálatosan nagy tudományú“ tanár és orvos volt, akinek Páduában megjelent két munkája és több műve kéziratban maradt az utókorra, köztük az *Imádságos Könyv*, és aki 1661-ben halt meg a kor pusztító járványos betegségében, pestisben. Mellette tovább halványult Árkosi Tegző Benedek alakja, aki „clarissimus lektor“-ként csak egyike volt a neves kolozsvári unitárius főiskola egyszerűbb tanárainak, hiszen a sokat említett *Fasciculus Rerum Scholasticarum*-ban még halálának időpontját sem tartotta érdemesnek bejegyezni a korabeli diákfőnök³³. Arról már elfeledkezünk, hogy az említett forrás Árkosi Gelei Benedek halálának idejét sem örökítette meg. Az sem tudatosodott bennünk, hogy ha Árkosi Gelei Benedek 1647 decemberében halt meg — ahogy azt Gál Kelemen munkájának I. kötetében (492-ik oldal) olvashatjuk —, a neki tulajdonított *Annotationes ad ideam philosophiae naturalis a Burgersdicio exhibitum*, 1655, a *Locorum sacrae scriptorae inter trinitarios et unitarios controversorum brevis explicatio*, valamint az *Imádságos Könyv* nem lehet az ő műve.

Az erdélyi unitáriusok külföldi egyetemjárásának történetét kutatva hozott össze a sors Földesi Ferenc³⁴, a Magyar Országos Széchényi Könyvtár fiatal könyvtárosával, aki figyelmeztetett, hogy a „nagy árkosi“ *Imádságos Könyv*-ének több példányát őrzik a jelzett könyvtár *Régi Magyar Könyvek* részlegén, és e munkából kikövetkeztethetően Gelei tanulmányútján megfordult Amsterdamban is.

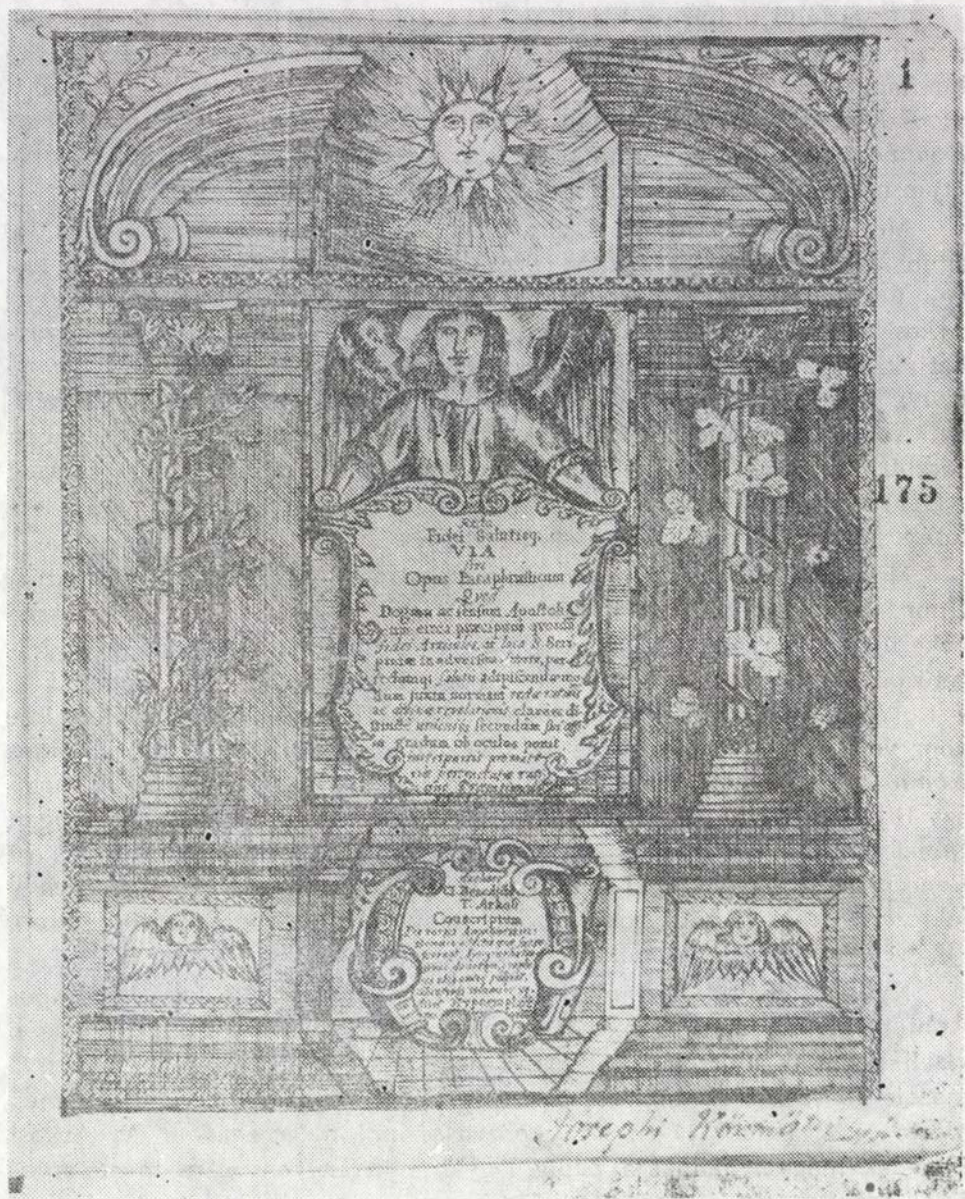
Megvizsgálva a jelzett kéziratokat meglepetéssel észleltük, hogy — amint az a 3074—*Quart.Hung.* jelzetű példány belső fedőlapjának mellékelt fényképmásolatából is kiténik — az *Imádságos Könyv* szerzőjeként Árkosi Tegző Benedek jelenik meg. A példány 157-ik oldalán azt olvashatjuk, hogy azt 1660-ban írták és 1688-ban másolták³⁵. Az 1600—*Quart.Hung.* jelzetű példány — 1746-ban másolták — gerincén szerzőként szintén Árkosi Tegző Benedek nevét vésték bérbe. Ugyanazon mű 1755-ben készült és ma 4369—*Quart.Hung.* jelzetet viselő példányának tábláján (verso) szerzőként először Gelei Árkosi Benedek-et írták be, de azt átjavították „Tegző Árkosi Benedek + 1660“-ra³⁶.

Megvizsgáltuk az *Imádságos Könyv*-nek az egykori Székelykeresztúri Gimnázium könyvtárából a Marosvásárhelyi Teleki—Bolyai könyvtárba bekerült példányait is. A Kanyaró Ferenc tanulmányozta, ma 0490 jelzetű példányból csak az szűrhető ki, hogy Tarcsafalvi Pálffy Zsigmond — a Kovács Antal akadémitát támogató család³⁷, majd Jakab Elek tulajdona volt³⁸. A kézirat gerincén ez olvasható: „Árkosi Benedek: *Imádságos Könyv*“. Egy, 0494 jelzetű, hasonló sorsú példányban olvashatjuk, hogy azt 1817-ben Benczédi Márton másolta. Ő jegyezte be: „Írta vala régen Néhai Nagyön Tisztelendő Árkosi Benedek Úr“... „NB. Ez az Árkosi Benedek volt a Kolozsvári Unitarius Collegiumban tanító Professor vagy lektor“³⁹ és — tegyük hozzá mi — nem a „professor és orvosdoktor“, ahogy Árkosi Gelei Benedeket említeni szokták.

Nyilván, maradtak ránk más hasonló példányai is az *Imádságos Könyv*-nek. Mindahány más-más másoló kezéből került ki, és magán viseli nemcsak szerzőjének holland hatású szellemi arculatát, hanem a másoló időszerűsítő törekvéseit is. Kétségtelen az is, a Gál Kelemen idézte 1733. január 17-én kelt konzisztoriumi határozat — „Az Árkosi Benedek magyar munkája pedig legyen minden censurára menő atyafival, mely magáé és nem másé legyen; mivel ennek előtte való időkben is imponáltatott volt, hogy minden mester atyafiak leírják, olvassák és tanítsák“⁴⁰ — megerősített egy szokásba jött gyakorlatot, és ezért található az *Imádságos Könyv* ma oly sok példányban a különböző könyvtárakban. Ezzel magyarázható, hogy a Szamos-parti város unitárius főiskolájának diákjai tudatukban pontosabban őrizték mint a történészek, hogy ki is volt annak szerzője.

A nagy tudású Árkosi Gelei Benedek, „Kolozsvárnak dicséretes scholai profesora és doktora“, bár hazai akadémia pályafutásának kezdetén

A 3074—Quart. Hung. kézirat belső fedőlapja

hunyt el, Páduában közölt művei és mintegy két évi tanári, illetve gyakorló orvosi ténykedése alapján érdemekben egyenlő kortársa Árkosi Tegző Benedeknek, az *Imádságos Könyv* és más művek szerzőjének, már csak azért is, hiszen utóbbi is mindössze néhány évet — 1654. augusztus 21-től 1660-ig, esetleg 1661-ig — szolgálhatta hitközössége és népe ügyét.

A fenti tényekkel számolva lehet csak mind Árkosi Gelei Benedek, mind az *Imádságos Könyv* szerzője, Árkosi Tegző Benedek életművét valóságában felmérni és értékelni. Egy elmélyült és kiterjedtebb kutatás bizonyára lehetővé teszi az ilyen és más hasonló kérdések megoldását.

JEGYZETEK

¹ Szabó Miklós: *Az erdélyi unitáriusok külföldi egyetemjárása 1848-ig* (kézirat), 5-ik fejezet.

² Zoványi Jenő: *Cikkei a „Theológiai Lexikon“ részére a magyarországi protestantizmus történetéből*, Bp. 1940; U.ö.: *Magyarországi protestáns egyháztörténeti lexikon*, Bp. 1977, 32; Herepei János: *Árkosi Mihály Benedek = U.ö.: Adattár XVII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez*, II, Bp.-Szeged, 1966, 318—323.

³ Veress Endre: *Matricula et acta hungarorum in universitatibus Italiae studentium. I, Padova: 1264—1864. — A paduai egyetem magyarországi tanulójának anyakönyve és iratai. (1264—1864)*, Bp. 1915, 123—127; U.ö.: *Matricula et acta hungarorum in universitatibus Italiae studentium. 1221—1864. Olasz egyetemeken járt magyarországi tanulók anyakönyve és iratai. 1221—1864*, Bp. 1941, 215—216; *Altère Universitätsmatrikeln. I. Universität Frankfurt a. d. Oder*. Hrsg von E. Freidländer. II, Leipzig, 1888, 20; *Fasciculus Rerum Scholasticarum*, I. 257; II, 96; Gál Kelemen: *A kolozsvári unitárius kollégium története (1568—1900)*, II, Kolozsvár, 1935, 520—526.

⁴ Bod Péter: *Magyar Athenas*, 1766, h.n., 15.

⁵ Weszprémi István: *Magyarország és Erdély orvosainak rövid életrajza*, III, Bp. 1970, 47—53.

⁶ Uo.

⁷ Uo.

⁸ Uo, 608—609.

⁹ Zoványi: *Im*, 32.

¹⁰ Herepei: *Im*, 318—323.

¹¹ Uö: III, Bp-Szeged, 1971, 513.

¹² *Matricula Studiosorum Scholae Unitariae Claudiopolitanae ab anno 1721—1867, Nr. 1, Seniori Matricula (1626—1743)*, 1.

¹³ Alexius Horanyi: *Memoria Hungarorum et Provincialium scriptis editis notorum quam excitat*, I, 1775, Viennae, 72—73.

¹⁴ Aranyosrákosi Székely Sándor: *Az unitaria vallás története Erdélyben*, Kolozsvár, 1839, 157.

¹⁵ Uo.

¹⁶ Uo.

¹⁷ Hellebrant Árpád — Szabó Károly: *Régi Magyar Könyvtár*, III/1, Bp., 1898, 1552.

¹⁸ Uo.

¹⁹ A Székelykeresztúri Unitárius Gimnázium Könyvtára a Marosvásárhelyi Teleki—Bolyai Könyvtárban, Kéz.0440.

²⁰ *Keresztény Magvető*, 1905, 135—145, 206—210.

²¹ Gál Kelemen: *Im*, II, 520—526.

²² Uo, 524.

²³ Uo, 525.

²⁴ *Album studiosorum Academiae Lugduno Batavae, MDLXXV—MDCCCLXXV*, Hagae, 1875, 331.

- ²⁵ Vö: Zoványi Jenő: *Im*, 32; Herepei János: *Im*, 318—323.
- ²⁶ Gál Kelemen: *Im*, II, 524.
- ²⁷ *Uo*, I, 492.
- ²⁸ *Uo*, II, 520.
- ²⁹ *Fasciculus Rerum Scholasticarum*, I, 270—274; II, 1—189.
- ³⁰ *Uo*, 47—63, 96; Gál Kelemen: *Im*, II, 526.
- ³¹ Gál Kelemen: *Im*, II, 526.
- ³² *Uo*.
- ³³ Herepei János: *A házsongárdi temető régi sírkövei*, Bp, 1988, 35, 295; *Fasciculus Rerum Scholasticarum*, II, 168—183.
- ³⁴ Ezúton is köszönetet mondunk Földesi Ferencnek szíves támogatásáért.
- ³⁵ A jelzett részlegen és szám alatt. Lásd mellékelt ábrát.
- ³⁶ A jelezett részlegen és szám alatt.
- ³⁷ Gál Kelemen: *Im*, II, 492.
- ³⁸ Spielmann Mihály, a Marosvásárhelyi Teleki—Bolyai könyvtárban dolgozó történész szíves közlése.
- ³⁹ A Székelykeresztúri Unitárius Gimnázium Könyvtára a Marosvásárhelyi Teleki—Bolyai Könyvtárban, Kéz.0494.
- ⁴⁰ Gál Kelemen: *Im*, 525.